

М. ЖОЛСЕЙТОВА¹, А. ТАШАҒЫЛ², Қ. БАЙМАҒАМБЕТОВ³

¹тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: mzholseytova@ayu.edu.kz

²доктор, профессор

Едитепе университеті

(Түркия, Стамбул қ.), e-mail: atasagil@hotmail.com

³Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: kuandyk.baikn@mail.ru

АЛАНДАРДЫҢ ТАРИХ САХНАСЫНА ШЫҒУЫ

Аңдатпа. Мақалада сармат-савромат тайпалық одағына жататын аландар тайпасының саяси тарихы қамтылады. Аландар сармат тайпаларының ішіндегі саны жағынан да, қуаты жағынан да басқа тайпалардан бір бас жоғары тұрды. Олар өз мекендерінен Еуропаға қарай жылжуы кезінде жүріп өткен жерлеріндегі көптеген саяси оқиғаларға қатысты. Олардың Солтүстік Қара теңіз аймағындағы, Римнің шығыс шекарасындағы, кейіннен Риммен болған ашық қақтығыстар, ғұндардың келуімен орын алған саяси жағдайлар, аландардың одан әрі батысқа ығыстырылуы, ғұн, вандал, остгот сынды тайпалармен бірлесе еткен саяси әрекеттері, вандалдармен бірге Франция, Испания, одан әрі Солтүстік Африкаға дейін баруы сынды көптеген тарихи оқиғалар толығымен айтылады. Айтылған территориялар мен саяси оқиғаларды көріп-ақ аландар тарихы өте ауқымды екенін байқай аламыз десе де аландар тарихы бұдан кейін тоқтап қалмайды. Өйткені біз атап көрсеткен оқиғалардан кейін де олар тарих беттерінде ұзақ уақытқа қала білді. Аландар бұдан кейінгі қағанаттар кезінде де, XIII ғасырдағы монғол дәуірі кезеңіне дейін де өз этносын сақтаған әрі сол уақытқа дейін саяси белсенділігін жоғалтпаған. Бұндай ауқымды тарихты толық қамтып біту мүмкін емес. Осы себептен де, мақаланың атауына сәйкес, аландардың тек алғашқы рет саяси аренаға шығу кездеріндегі тарихы ғана баяндалады.

Кілт сөздер: сармат, алан, вандал, ғұн, Еуропа, гот, Рим.

M. Zholseytova¹, A. Tashagil², K. Baimagambetov³

¹Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: mzholseytova@ayu.edu.kz

²Doctor, Professor

Yeditepe University

(Turkey, Istanbul), e-mail: atasagil@hotmail.com

³Master's Student of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: kuandyk.baikn@mail.ru

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Жолсейтова М.А., Ташағыл А., Баймағамбетов Қ. Аландардың тарих сахнасына шығуы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №1 (127). – Б. 430–443. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.35>

***Cite us correctly:**

Jolseytova M.A., Tashagyl A., Baimagambetov Q. Alandardyn tarih sahnasyna shyguy [The Alans' Entry into the Historical Arena] // Yasauy universitetinin habarshysy. – 2023. – №1 (127). – B. 430–443. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.35>

The Alans' Entry into the Historical Arena

Abstract. The article examines the political history of the Alan tribe, which is part of the Sarmatian-Sauromatian tribal union. The Alans were the most numerous and powerful of the Sarmatian tribes, they took part in many political events while advancing to Europe. This article comprehensively covers such events as their military conflicts with Rome in the Northern Black Sea region, on the eastern border of Rome, the political situation that developed with the arrival of the Huns, the further displacement of the Alans to the west, their political activities in cooperation with such tribes as the Huns, Vandals, Ostrogoths, their movements by Vandals to France, Spain and then to North Africa.

As it can be seen that the history of the Alans is very extensive, looking at the mentioned territories and political events, the history of the Alans does not stop there. Because, even after the mentioned events, they managed to stay on the pages of history for a long time. The Alans retained their ethnic group even during the late Khaganates and before the Mongol era in the XIII century, and until then they have not lost their political activity. And since it is impossible to fully cover such an extensive history, it is for this reason that this article highlights the period of the history of the Alans, when they first entered the political arena.

Keywords: Sarmatian, alans, vandal, hun, Europe, goth, Rome.

М. Жолсейтова¹, А. Ташагыл², К. Баймагамбетов³

¹кандидат исторических наук, доцент

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: mzholseytova@ayu.edu.kz*

²доктор, профессор

Университет Едитене

(Туркия, г. Стамбул), e-mail: atasagil@hotmail.com

³магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: kuandyk.baikn@mail.ru

Выход аланов на историческую арену

Аннотация. В статье рассматривается политическая история племени алан, входящего в состав сарматско-савроматского племенного союза. Аланы были самыми многочисленными и могущественными из сарматских племен, они принимали участие во многих политических событиях при продвижении в Европу. В данной статье всесторонне освещены такие события как их военные конфликты с Римом в Северном Причерноморье, на восточной границе Рима, политическая обстановка, сложившаяся с приходом гуннов, дальнейшее вытеснение аланов на запад, их политическая деятельность в сотрудничестве с такими племенами, как гунны, вандалы, остготы, их движение с вандалами во Францию, Испанию и далее в Северную Африку.

Поскольку глядя на упомянутые территории и политические события, становится ясно, что история алан очень обширна, история аланов на этом не заканчивается. Потому что даже после упомянутых событий им удалось надолго остаться на страницах истории. Аланы сохранили свой этнос даже во времена поздних каганатов и до монгольской эпохи в XIII веке, и до тех пор не утратили своей политической активности. И так как невозможно полностью охватить такую обширную историю, именно по этой причине в данной статье освещается период истории аланов, когда они впервые вышли на политическую арену.

Ключевые слова: сармат, алан, вандал, гунн, Европа, гот, Рим.

Кіріспе

Аландар – ежелгі дәуірде өмір сүрген сармат-савромат бірлестігіндегі саны жағынан да, қуаты жағынан да басқа сармат халықтарынан бір бас жоғары тұрған тайпа. Аландардың саяси тарихы өте ауқымды болып келеді. Батысқа қарай жылжу кезінде аландар өзінің көршілерін батысқа ығыстыра отырып үлкен саяси жағдайларға ықпал етті. Солтүстік Қара теңіз, Закавказье аймақтарында жорықтар ұйымдастырып, алғаш рет антикалық авторлар назарына түсе бастаған болатын. Осыдан кейін де батыстық мемлекеттер де аландардың қуаты жөнінде ести бастады. Одан әрі қозғала түскен аландар көп ұзамай Риммен де бетпе-бет кездеседі. Рим империясы аландардың мықты қарсылас екенін мойындай білді, әсіресе олардың әскери әлеуетіне тәнті болған болатын. Шынымен де, аландардың әскери ісі мен өнері күллі Еуропаға танымал болып үлгерген еді. Рим империясы тіпті олардан қорғану үшін оларға қарсы арнайы әдіс-тәсілдер ұйымдастыруға мәжбүр болды. Шығыстан енген жаңа күш-ғұндардың келуімен аландар өзінің саяси ықпалын жоғалтады. Десе де, сол ғұндардың, сондай-ақ, гот, вандал сынды герман тайпаларымен бірге көптеген оқиғалардың ортасында болды. Уақыт ағынымен, аландар вандалдармен бірге Испанияға қарай, кейіннен, Африканың солтүстігіне қарай аяқ басады. Бұдан әрі аландар көптеген ғасырлар бойына да тарих сахнасында болады. Мәнғол шапқыншылығы кезіндегі уақытта да аландардың этностық тобы сақталған еді. Міне, осындай ауқымды тарихтың басталуы және аландардың саяси аренаға көтеріле бастауына, сонау біздің заманымыздың алғашқы ғасырларында Азия мен Еуропа аймағында өз билігін жүргізген басқа сармат тайпалары- аорстардың саяси ықпалын жоғалтуы себеп болған еді. Аландар тайпасының саяси тарихын зерттеудегі басты мақсат – ежелгі дәуірдегі сармат халықтарының тарихтағы, соның ішінде, Еуропа тарихындағы орнын анықтау. Не себепті?! Өйткені, бұл тарихты бірі білсе, бірі білмейді. Отандық тарихта тіптен де толыққанды айтылмайтыны рас. Аландардың саяси тарихы өзіндік із қалдырған тарих беттері болып саналады.

Зерттеу әдістері

Тақырыпты ашу үшін ең алдымен, аландардың тарих сахнасына шығуының алғышарттары талданады. Тайпаның батысқа қарай жылжуы кезіндегі олардың алғашқы саяси әрекеттері сараланып, аландардың одан кейінгі оқиғаларына, атап айтқанда, олардың Риммен болған саяси қақтығыстарына шолу жасалады. Қаһарлы ғұндар мен германдық тайпалардың келуімен Еуропа саяси жағдайы түбегейлі өзгеріске ұшыраған болатын. Осы өзгеріске ұшыраған Еуропа тарихына аландардың қаншалықты ықпал еткендігі, сол тарихтағы аландардың қандай рөл атқарғандығы тұжырымдалады.

Талдау мен нәтижелер

Аорстардың Азия мен Еуропаның далалық белдеуіндегі үстемдігі б.з. I ғасырдың ортасында аяқталды. Кейінгі Хань династиясының қытай жылнамаларында (26–211 жж.) анцайлар (аорстар) жаңа «ал-лан-ай» (аландар) атауына ие болды, бұл олардың шығыс сарматтар арасындағы үстемдік жағдайын жоғалтып, аландардан жеңіліске ұшырағанын көрсетеді. Жазбаша дереккөздерде «аорстар» атауы аталуын тоқтатты, оның орнына біз кейбір «аланорстар», «Батыс» немесе «ақ» аландар туралы ежелгі авторлардан дәлелдер табамыз. Осы атпен олар аландар жаулап алған аорстар тармағын атаса керек [1, 126-б].

Аландар тайпалық бірлестігі бірден өзін белсенді саяси күш ретінде көрсете білді. Б.з. 35–36-жылдарында ақ аландар ибериялықтар жағында иберо-парфия соғысына қатысады. Бұл туралы Тацит куәландырады: «Фарасман (Иберия патшасы – Грузия) аландарға қосылып, сарматтарды шақырады, олардың князьдері өз тайпасының әдет-ғұрпы бойынша екі жақтан сый-сияпат алып, екеуіне де көмектескен» Тацит көрсеткен сарматтар құрамында аландарды көруге толық негізіміз бар. Иосиф Флавий сол иберо-парфиялық соғысты сипаттай отырып, Иберия мен Албания патшалары «олар соғысуға келіспеді, бірақ скифтерді Артабанға (Парфия патшасы) жіберіп, оларға құрлық пен Каспий қақпасын ашу арқылы өз жерлерінен

өтуге мүмкіндік берді деп хабарлайды». Көріп отырғанымыздай, Иосиф Флавий сол аландарды сол уақыттағы архаикалық скифтердің атымен атайды. Тиісті сыйақы үшін аландықтар Закавказье арқылы «Каспий қақпасы» – Дарьял асуы арқылы өтіп, Иберияға көмек көрсетті. Тациттің «сарматтары» мен Иосиф Флавийдің «скифтері» жоғарыда аландардың этникалық негізі ретінде айтуға мүмкіндік алған аорстар мен сирактар екені анық [2, 12-б].

Шамасы, 35–36-жылдардағы Закавказье сарматтардың – аландардың шапқыншылығы замандастарына үлкен әсер қалдырды. Осы оқиғалардан кейін көп ұзамай Армения королі Тиридат I-ді император Нерон Римге шақырып, оның Закавказье ғана емес, сонымен қатар Кіші Азия мен Сириядағы Рим провинцияларына қауіп төндіретін аландық қауіп туралы хабарлаған болуы әбден мүмкін [3, 126-б]. Осы оқиғалардың барлығының салдары Неронның римдік әскерлердің аландарға қарсы орасан зор жорығына дайындалуы болды. Жорыққа үлкен мән берілді: Италияда бойы алты футқа жететін рекруттер алынды, олардан жаңа легион – «Ұлы Александр» фалангасы құрылды; 67 жылы шығысқа жіберу үшін Ұлыбританиядан XIV легион шақырылды. Бірақ аландарға қарсы жорық болмады: 68 жылы Нерон өз-өзіне қол жұмсады. Неронның сәтсіз жорығы кімдерге қарсы – аландарға немесе кавказ албандарына қарсы бағытталғаны туралы тарихшылар ортақ пікірге әлі келген жоқ [3, 125-б; 4, 66–67-бб.] Бұл мәселені түпкілікті шешуге тырыспай-ақ, біз ежелгі дәуірде пайда болған бұл сұрақтың нақты түсіндірмесін оқиғалардың замандасы Плиний бергенін атап өтеміз: «Бұл жерде көптеген адамдардың, тіпті жақында Корбулоның Арменияға жорықтарына қатысқандардың қатесін түзету керек: олар Ибериядағы Каспий қақпаларын, біз айтқандай, кавказдық деп атайды; бұл атау сол жерден жіберілген ситуациялық карталарда да бар. Император Неронның қауіпі Каспий қақпаларына қатысты болса, олар қалайша Иберия арқылы барар жолдың сарматтардың жеріне апаратынын білмеді...». Плинийдің бұл куәлігінен Нерон жорығы империяның шығыс қанатына үлкен қауіп төндірген аландарға қарсы ойластырылғандығы аңғарамыз. Нерон қайтыс болғаннан кейін төрт жылдан кейін жаңа апат басталды: 72 жылы аландықтар Закавказьеге қайтадан басып кірді. Шамасы, аландардың бұл шапқыншылығы жойқын болған. Армения мен солтүстік Мидия – Арменияның оңтүстік-шығысында жатқан Атропатена ең ауыр күйреуге ұшырады. Иосиф Флавий: «Аландар тайпасы Танаис пен Меотия көлінің төңірегінде тұратын скифтердің бір бөлігі екенін жоғарыда түсіндірдік. Бұл кезде Мидияны тонау мақсатымен және одан да ары қарай басып алуды жоспарлап, олар гиркандықтардың патшасымен келіссөздер жүргізді (өйткені Александр патша оны темір қақпалармен жауып тастаған өткелге ие болды). Ал ол оларға жолды ашқанда, аландар бейхабар мидиялықтарға шабуыл жасап, халқы көп және әртүрлі малға толы елді ойрандай бастады және оларға ешкім қарсы тұруға батылы бармады ...». Парфия патшасы II Пакор аландардан «тысқары жерлерге» қашып, өз меншігінен шегінді және 100 талант үшін тұтқынға алынған әйелі мен кәнізактарын өте әрең дегенде құнын төлеп қайтарып алды. «Осылайша, олар оңай және қарсылықсыз Арменияға дейін жетіп, бәрін тонап, жойып жіберді».

Тиридат I ол кезде Арменияның патшасы болды. Әскер жинап, аландарға қарсы шығып, бірақ шайқас кезінде өзі тұтқынға түсіп қала жаздады: аландар патшаның мойнына лассонды лақтырып жіберіп, тұтқынға түсіргенде, ғажайып түрде арқанды семсерімен кесіп үлгеріп, қашып шыққан болатын. Кейінірек (IV ғасырда) Медиолан епископы (Милан) Амброуз бұл аландық әскери әдіс туралы атап өткен болатын [2, 18-б].

Армян әскері жеңіліске ұшырап, «шайқас нәтижесінде одан бетер қаһарлана түскен аландықтар елді ойрандап, екі патшалықтан да көп тұтқындар мен басқа да олжалармен елге оралды». Бұл олжалардың ішінде Б.А. Раев жазғандай Новочеркасск маңындағы Хохлач қорғанынан табылған римдік металдан жасалған ыдыстар да болуы мүмкін [5, 89–90-бб.].

72 жылғы шапқыншылыққа байланысты дереккөздер аландар мен Кавказдың жергілікті тұрғындарының қарым-қатынасы туралы мәселеге назар аудартады. Иосиф Флавийдің хабарламасынан аландар мен Иберия патшасы арасында достық, мүмкін одақтастық қарым-қатынастар болғаны анық, өйткені «гиркандықтардың патшасы» аландарға жол ашуы кездейсоқ емес (Дарьял) және олар өз кезегінде Иберияға тиіспеді, тиісінше көршілеріне шапқыншылық жасады. Еске салайық, 35–36-жылдардағы соғыста аландар ибериялықтарға көмектесті. Шамасы, Крест асуы мен Дарьял шатқалының жанында жатқан Иберия солтүстік көршілерімен достық және одақтастық қарым-қатынасқа ғана мүдделі болды, қажет болса, оларды ландскнехт ретінде тартады. Оның үстіне армян тарихшысы Моисей Хоренскийдің айтуынша, ибериялықтар бұл шапқыншылықта аландардың одақтастары болған. Моисей Хоренский былай деп жазады: «Аландар таулы қыраттықтармен бірігіп, Иберияның жартысын өз жағына тартып, біздің елге орасан зор топпен тарап кетті», - деп жазады. Сонымен Иберияның жартысы аландармен бірге шығады. Моисей Хоренскийдің тағы бір айғағы да өте маңызды: оның айтуынша бұл жорықта аландар таулы қыраттықтармен біріккен. Бұл ибериялықтар емес екені анық. Сонда кім?

Модернизацияланған этнонимдер мен интерполяцияға толы, бірақ тұтастай алғанда құнды мәліметтер беретін әйгілі грузин шежіресі «Картлис Цховреба» («Грузия өмірі») шежіресіне жүгінейік. Мұнда Грузия патшалары Азорк пен Армазел Арменияға басып кіруді ұйғарып, осстар (аландар) мен лектерді (дағыстандықтар) көмекке шақырғаны айтылады. Ағайынды Базук пен Амбазук бастаған осстар пачаниктерді (печенегтер) және джиктерді (зихтер – черкестер) өздерімен ерте келді. Лектермен бірге басқа таулы тайпалар – дурдзуктер (вайнахтар) мен дидойлар келді [6, 45-б]. Бұл көп тайпалы әрі көп тілді әскер Арменияға басып кірді.

Рим, армян және грузин тарихшыларының мәліметтерін салыстыра отыра қарау 72 шапқыншылығының көрінісін толықтай көрсетеді: аландар ибериялықтармен одақтаса отырып, кейбір кавказ тайпаларын жорыққа қатысуға тартты. Жоспар аясында шығу тегі мен тілі әртүрлі тайпалардың уақытша және мықты болмаса да бір әскери ұйымға бірігуі көп нәрсені аңғартады. Ең алдымен, К. Цегледидің 72 жылғы аландықтардың шапқыншылығы аландар басқаратын жаңа ірі тайпалар одағының пайда болуын болжайды дегенімен келісу керек. Солтүстік Кавказ таулыларының шапқыншылыққа қатысуы К. Цегледидің болжамының ықтималдығын арттыра түседі. Б.з. I ғ. аландар Орталық және Солтүстік-Шығыс Кавказдың тау етегіндегі жазық бөлігінде тұрақты түрде болмаса да өмір сүрген және мұндағы жергілікті халықпен тікелей байланыста болған. Аландар мен олардың кавказдық көршілері арасындағы біршама жақындасу туралы да айтуға болады, бұл өте маңызды, өйткені ол этникалық және мәдени интеграция мен ассимиляция процестерін бастайды. Бұл процестер алдағы дәуірде дамиды.

135 жылы Аландардың Закавказьеге жаңа ірі шабуылы болды. Дион Кассий бұл туралы былай деп хабарлайды: еврей соғысы аяқталғаннан кейін «албандар жерінен массагеттер тегінен шыққан Фарасман жаңа соғыс бастады; бұл Мидияны дүр сілкіндірді, Армения мен Каппадокияны да айналып өтпеді, бірақ албандар Вологезден (Парфия королі) сый-сияпат алумен шектелгендіктен, кейіннен бұл тоқтап қалды, ал екінші жағынан албандар Кападокия билеушісі Флавий Аррианнан қорыққан». Дион Кассийдің бұл куәлігінде албандар аландармен араласып кеткені анық, өйткені албандардың массагеттермен шығу тегі ортақ болған жоқ. Бұған қоса, бізде бұл соғыс туралы жоғарыда аталған Кападокияның римдік билеушісі Флавий Аррианның беделді баяндамасы бар. Шамасы, солтүстіктен келгендермен шайқасқа дайындалу кезінде Арриан Рим әскерлері мен олардың одақтастарының тізімі келтірілген «аландарға қарсы күрес» еңбегін құрастырған болатын. Римдіктердің аландардан үйренетіні көп болды – соғыстан кейін бір жыл өткен соң, Арриан бұдан былай Рим атты әскерінің бір бөлігі «аландық және савроматтық тәртіпте шабуыл жасайды...» деп хабарлайды. Аландардың бұл шапқыншылығына II Фарасман басқарған Иберия да түрткі

болғанын баса айтамыз. Б.з. I-II ғасырлардағы көршілес екі халық арасындағы әскери одақ және қарым-қатынас анық көрінеді: барлық негізгі әскери-саяси әрекеттерде аландар Иберияны үнемі қолдайды. Сол кездегі Грузия мен Солтүстік Кавказ аландары арасындағы байланыс археологиялық ескерткіштерде де, Иберия-Грузия ономастикасында да көрініс тапты. Ежелгі Иберия астанасы Мцхета қорымында б.з. II ғасырдың екінші жартысындағы тас тақтаға қашалған эпитафия табылды, онда Зевах, Иодманган, Хсефарнуг, Фарсман есімдері бар. Бұл атаулардың барлығын, сондай-ақ басқа қабірдегі Аспарук атауын И.И. Абаев иран-осетин тілі тұрғысынан этимологияға түсірген. Иберо-грузин текті дворяндары арасында аландық атаулардың танымал болуының себептері түсінікті: Картлидің Солтүстік Кавказдық аландық бірлестігімен одақтастық қарым-қатынасы, Картли корольдік армиясының құрамында аландық әскери отрядтардың болуы, иберо-грузин дворяндары өкілдерінің Кавказ таулары мен аландардың әскери тайпалық ақсүйектерімен жиі некелік байланыс орнатуы т.б. Грузин тілі, М.К. Андроникашвилидің айтуы бойынша, алан-осетин тіліндегі 100-ден астам сөздерді меңгерген. Сондықтан да, б.з. I-II ғасырлардағы аландар мен ибериялықтардың әскери-одақтық қатынастары даусыз факт екендігін айтуға негіз бар [2, 17-6].

135 жылғы шапқыншылыққа Солтүстік Кавказ ғана емес, Закаспий аландары да қатысты деуге негіз бар. Венгр ғалымы Я. Харматта Маңғышлақ түбегіндегі Кіші өзеннің төменгі ағысынан табылған, парфиялық жазуы бар саз балшықты үйінді табылғанын жариялады. Я. Харматта бұл жазуды палеографиялық тұрғыдан б.з. II ғасырға жатқызады және оны 135 жылғы алан жорықтарының салдарымен байланыстырады. Кіші өзеннен табылған жазу «алано-парфия қарым-қатынасын айғақтайтын бірден-бір құнды тарихи ескерткіш» және «басқыншылықтарға Кавказ аймағында тұратын аландар ғана емес, сонымен бірге Кавказдан алыс жерлерге қоныстанған алан топтары да қатысқанын» айғақтайды [7, 147-6]. Осы пайымдаулардан шығатыны, Закавказье, Каспий аландары мен алан-танаиттер арасында үнемі байланыс жүргізіліп, қажет жағдайда бір-біріне көмекке келіп отырған.

Аландардың Босфорға жақындығы және олардың Босфор патшалығының Азия жағының отырықшы тұрғындарының қатарына қосылуы қазіргі әдебиетте ғылыми факт ретінде танылып отыр, Босфор патшалығының этникалық құрамында ирандық (сармат-аландық) элементтің күшеюін Я. Харматта да мойындады. Осыған байланысты ол Константин Багрянородныйдың «Мемлекетті басқару туралы» еңбегінде III ғасырдың аяғында Босфор патшасы Савроматтың Римдіктерге қарсы жорығы туралы баяндайды. «Припонтий сарматтарынан» әскер жинап, Савромат лаздар елін жаулап алды (Лазика – Батыс Грузияның бөлігі) және Кіші Азиядағы Галис өзеніне дейін көтерілді. Император Диоклетиан күш жетіспеушілігінен Херсонесстен көмек сұрады. Херсондықтар Босфорды басып алып, Савроматты Кіші Азиядан кетуге мәжбүр етті. Я. Харматта савроматтар әулетінен шыққан бұл Босфор патшасының шын есімі – Фофорс («ересек») екендігін айтады [8, 204–205-66.]. Жоғарыда аталған «припонтий сарматтарын» аландар деп санаған жөн.

Жоғарыда қарастырылған жазба деректер мен археологиялық мәліметтерге сүйене отырып, көшпелі және жартылай көшпелі Сармат-Алан тайпалары біздің дәуіріміздің алғашқы төрт ғасырында және 372 жылғы ғұндардың шабуылына дейін Дағыстанның оңтүстік аудандарынан Тамани мен Меотидаға дейінгі жазықтағы Предкавказья халқының бір бөлігін құрады деп қорытынды жасауға болады.

Б.з. II ғасырдың екінші жартысында Батысқа өз шекарасындағы аландар туралы мағлұмат беруге географтар да, ақындар да қажет болмады. Рим билігі кезінде және одан кейінгі Рим генералдары мен императорлары көшпелілерді шекарада ұстауда қиындықтарға тап болды. Алан тайпалары бұл кезде батысқа қарай жылжи берді. Адрианның мұрагері

Антоний Пий әскерлері аландардың соққыларына жиі тойтарыс беруге мәжбүр болды [9, 31-б.].

Юлий Капитолин б.з. 163–180-жылдарындағы маркомандық соғыстар кезінде осстар (аорстар) мен сарматтардың германдықтармен бірге Иллирик пен Паннонияға басып кіргенін хабарлады. Император Комодтың тұсында, Дио Кассийдің айтуынша, аландар римдіктерге 15 000 тұтқынды кері қайтарған.

Антонидің мұрагері Марк Аврелий империяның батыс бөлігін Иллириядан Галлияға дейін жаулап алған варварлар одағында аландармен қақтығысты. Аландар бұл жорықтарға қатысып, одан әрі батысқа қарай жылжуға тырысты [9, 31-б.].

Армян патшасы I Хосров (213–216) билігінің соңғы жылдарын Агатангехостың мәліметтері қамтиды: «Келесі жылдың басында Армения патшасы Хосров әскер жинап, сарбаздар алуға кірісті. Авгандар мен грузиндердің жасақтарын жинап, Алан мен Чор қақпасын ашып, ғұндарды бастап шығып, парсы еліне шабуыл жасайды». Ғұндар бұл жағдайда барлық Солтүстік Кавказ халықтарының жиынтық атауы болып табылады. Агатангехостың айтуынша, келесі жылы Хосров парсыларға қарсы тағы да жорыққа шығады: «Ал келесі жылы (Хосров) үлкен әскер жинап, жасақтарды ұйымдастырып, алдыңғы әскерді шақырып, Ассирияға қарай жылжыды». Бұл жорыққа аландықтар да қатысты. I Хосров өзінің саяси мақсаттары үшін Артаван V-ті таққа отырғызу мақсатымен V Вагаршқа қарсы соғысқа қатысты (II, 23-ші тарау). Алайда ол Рим империясының жауларының қолынан өлтірілді. Көтерілісші армяндар I Хосровтың ұлы Тиридатты патша етіп сайлайды. 316 жылы аландар Арменияға басып кіреді және III Тиридат бейбітшілік орнату үшін алан ханшайымы Ашхенге үйленеді. Аландар мен армяндар арасындағы саяси қақтығыстар II Хосров (332–338) тұсында, армян деректері бойынша аландар саналатын мазкуттар Арменияға шабуыл жасаған кезде де орын алды. Солтүстік Кавказ халықтарымен біріккен аландардың шапқыншылықтары тек Арменияға ғана емес, сонымен қатар Византия империясына және Сасанидтік Иранға да өз зиянын тигізді. Сасанидтер II Иездигерд (438–457) тұсында Кавказ өткелдерін қорғау үшін бекіністі қоныстар сала бастады (Гевонд, XII тарау). Және осы бекіністердің бойында әскери қалашықтардың негізі қаланды. Баладзори Хосров I Ануширванның сол қоныстарға саясинжы лақап атымен аталатын халық қоныстанғанын хабарлайды (Сюнии тұрғындары). Бұл елді мекендерді салған Хосров екенін VII ғасырдағы армян авторы Себеос та айтады. Дарьял маңындағы бекіністі қоныстарда армяндардың болуы аландармен тығыз саяси байланыс орнатуға қолайлы жағдай туғызды. Арабтардың үстемдігі дәуірінде бүкіл Закавказье «Арминия» деп аталатын біртұтас аймаққа айналдырылып, Солтүстік Кавказ халықтарымен, соның ішінде аландармен күрес ортақ мәселеге айналды [10].

Император III Гордианның (238–244) билігінің қысқа кезеңінде аландар туралы тек бір рет қана айтылған. III Гордиан әскери саясатының ең үлкен жетістігі – Рим мен Парсы арасындағы жеңісті соғыс. Б.з. 242–244 жылдары бұрынғы билік кезінде жоғалған Рим провинциясы Месопотамия қайтадан басып алынды және Рим жауды толық талқандауға мүмкіндік алды. Осы мақсатта Рим әскерлері Персия астанасы Ктесифон қаласына жылжыды. Жолда преториандық префект Филипп Арабтың арамзалығынан әскер көтеріліске шығып, император III Гордиан оның құрбаны болды. Юлий Капитолин былай деп хабарлайды: «Парсыдағы Церцезий бекінісінде сарбаздар III Гордианға арналған қабірге грек, латын, парсы, иврит және мысыр тілдерінде, бәрі оқи алатындай етіп былай жазған болатын: «Парсыларды жаулап алған Ұлы Гордианға, готтарды жаулап алушы, Римдегі азаматтық қақтығыстарды тоқтатып, сарматтарды жаулап алушы, германдықтарды жаулап алушы, бірақ Филиппті жаулаушы емес». Бұл соңғы сөздер Гордианның Филипп даласында шегініп, шайқаста аландар тарапынан шайқаста жеңіліске ұшырағандықтан және сонымен бірге оны Филипп өлтіргендіктен жазылған болуы мүмкін». Гордианның аландармен қақтығысы туралы мәлімет жоқ, бірақ эпитафияда Гордиан готтар мен сарматтардың

жеңімпазы ретінде де айтылады. Егер бұл ақпаратты Юлий Капитолин мәтініндегі басқа үзіндімен салыстыратын болсақ, онда римдіктер мен аландар арасындағы «шайқастың» орны мен уақытын анықтау қиын емес. Гордианның жорығы, 242 жылы басталды, ал жазық римдіктер үшін сәтсіз аяқталған Филиппидегі жазықтары болды. Бұл шайқас Рим мен жаңа әрі күшті жау – готтар арасындағы ұзақ мерзімді соғыстың шағын эпизоды ретінде қарастырылуы керек.

Б.з. III ғасырдың басында Висланың төменгі ағысында өмір сүрген готтардың герман тайпасы. оңтүстікке қарай жылжып, Солтүстік Қара теңіз аймағында орнықты. 238 жылдан бастап готтар Рим провинцияларына, ең алдымен Балқанға жойқын шабуылдар жасай бастайды. Бұл ұзаққа созылған күресте көптеген герман және герман емес тайпалар готтармен бірге шайқасты. Олардың арасында аландардың болғаны жоғарыда қарастырылған Юлий Капитолиннің хабарынан көрінеді. Бұл аландар Танаис пен Меотида территориясынан келді ме, әлде олардың Дакияда шекарасында өмір сүрген бір бөлігі ме, нақты белгісіз, бірақ бұл ұзақ уақыт бойғы шайқаста аландық тайпалық бірлестіктердің екеуі де қатысқан болуы да әбден мүмкін [11, 25–26-бб.].

Император Аврелианның тұсында аландар қайтадан готикалық әскердің құрамында болды. Сиракузиялық Флавий Вописк 274 жылы Аврелиан салтанатты шеру жүргізгенін айтты. Тұтқындардың арасында сарматтар (языгтар), роксоландар мен аландар болды. Император II Клавдий тұсында Проб Дунай провинцияларындағы әскерлерді басқарып, аландар мен готтарға қарсы соғысты. Аландардың батысқа қарай осынша ілгері жылжуы кезінде олар аорстарды жаулап алды деп болжауға болады. Аландардың араб деректерінде Ас, армян деректерінде ашдигор деп аталған бөлігі дәл осы аорстардан шыққаны анық [12].

Аландардың бұл соғысқа қатысуының тағы бір дерегі Аврелианнан кейін және Тациттің қысқа билігінен кейін (275–276) император болып сайланған Пробтың (билік ету уақыты 276–282) есімімен байланысты. Сиракузалық Флавий Вописк Пробтың өмірбаянында келесі эпизодты келтіреді: «Бірде аландардан немесе басқа тайпалардан алынған олжалардың арасында (бұл нақтыланбаған) бір жылқы болды – өте әдемі емес және өте үлкен емес, бірақ тұтқындардың айтуынша, 8–10 күн бойы 100 мильге дейін шаба алатын. Барлығы Пробтың мұндай жануарды өзінде қалдыратынына сенімді болды, бірақ Проб бірден: «Бұл ат батыл жауынгерге қарағанда, қашуды көбірек ойлайтын жауынгерге қолайлы», - деді. Содан кейін ол сарбаздарға барлығының аты жазылған жеребе тастауды бұйырды: жылқыны жеребе түскен адам алуы керек. Әскер құрамында Проб деген тағы төрт жауынгер болды; бірінші рет тасталған жеребеде түскен адамның аты Проб деп аталды, әлгі төрт сарбаз айтысып, әрқайсысы өзінің аты екенін дәлелдей бастағандықтан, Проб екінші рет тастауды бұйырды; бірақ екінші ретте де Пробтың атымен түсті. Осылайша үшінші және төртінші рет жасалды, барлығында тағы да Проб атымен түсті. Содан кейін бүкіл әскер келісімімен бұл атты қолбасшы Пробқа берді».

Бұл сипатталған жылқы аландарға тиесілі ме, жоқ па, белгісіз, бірақ Проб әскерінің бұл халықпен кездескені және, шамасы, табыссыз болмағаны Вописк хабарының контекстінен анық көрінеді. Рас, автор бұл эпизодты оның қай уақытта орын алуы мүмкін екенін айтпай, тек қызықты оқиға ретінде баяндайды. Соған қарамастан, бұл эпизод Проб әлі император болмаған кезде орын алуы мүмкін деп қорытынды жасауға болады, мысалы, б.з. 276 ж. Бұны Сиракузский Вописктің Пробтың өмірбаянында оның кейіпкері император болғанға дейінгі жағдайды келтіргені дәлелдейді – өйткені автордың өзі оны император емес, тек әскери қолбасшы деп атайды. Проб аландармен өзінің тікелей екі ізашарлары – Аврелиан мен Тациттің тұсында да соғыса алмады. Ол алдымен Африкада шайқастарда болды, содан кейін Мысырға көшіп, пальмирліктермен мен Зенобияға қарсы күресте осы императорды қолдады. Аврелиан қайтыс болғаннан кейін, Тацит кезінде біз Пробты «бүкіл Шығыстың әскери қолбасшысы лауазымында» көреміз.

«Шығыста» (Римнің Батыс Азия провинциялары) аландар мен Пробтың жолдарының қиылысуы екі талай, өйткені ол жерде болған кезеңде римдіктер мен аландар арасындағы қақтығыстар туралы бізде хабар жоқ. Бұл кезде император Аврелиан олармен Дунайда шайқасты. Сірә, Пробтың аландармен қақтығысы дәл Дунайда болуы мүмкін, онда ол римдік легиондарды басқарып, варварлардың шабуылдарына тойтарыс берді. Вописктің айтуынша, император Валерианның тұсында (билік ету уақыты 253–259) Проб әлі жас кезінде трибуналық шендегі үш легионды басқарып, «Дунайдан өтуде көптеген ерліктерді» жасағаны белгілі. Ал Галиеннің тұсында (259–268 патшалық), шамасы, 259–260 ж. ол Иллирияда орналасқан барлық римдік әскерлерді басқарды.

Пробтың император II Клавдий тұсында қай жерлерде соғысқанын Вописк Сиракузский көрсетпейді, бірақ жоғарыда айтылғандардан Пробтың аландармен қақтығысы б.з. III-ші ғасырдың 50–60-шы жылдарының аяғында Балқанда болуы мүмкін деген болжам жасауға болады [11].

372 жылы ғұндар Еділден өтіп, аланд-танаиттарға шабуыл жасады. «Гревттундарға іргелес жатқан және әдетте танайлықтар деп аталатын аландардың жеріне басып кірген ғұндар көптеген адамдарды өлтіріп, тонап, ал қалғандарын бейбіт келісім шарты бойынша өздеріне қосып алған», - деп Марцеллин атап көрсетеді. 375 жылы көсем Баламбер басқарған ғұндар Донды кесіп өтіп, Германарих остготтарының тайпалық одағын талқандады. Германарих өлгеннен кейін остготтардың жаңа патшасы Витимир «ақшамен өз ырқына көндірген басқа ғұндардың көмегіне сүйеніп, аландарға біраз уақыт қарсылық көрсетті; бірақ көптеген жеңілістерден кейін қарудың күшімен жаншылып, шайқаста қаза тапты. Остготтар мен вестготтар Фракияға шегінді, 376 жылы ғұндар Рим империясының шығыс шекарасында пайда болды. 372 жылы ғұндар тек алан-танаиттерді ғана емес, Кубань өлкесіндегі аландарға және Солтүстік Кавказдың басқа да жазық аймақтарына шабуыл жасап, бағындырды деуге негіз бар. Ғұн ордасының бір бөлігі Азов теңізінің далалары арқылы Таман түбегіне басып кіріп, Керчь бұғазынан өтіп, Боспор патшалығының еуропалық бөлігі арқылы өтті. Ғұндардың тағы бір бөлігі IV ғасырда Солтүстік Дағыстан жерінде болып, Ғұн патшалығының негізін қалады. Ғұндар Орталық Кавказда ұзақ тұрмай, негізгі бөлігімен бірге Батысқа жылжыған болуы мүмкін.

Сонымен 376 жылы ғұндар мен олардың одақтастары аландар Рим империясының Дунай шекарасында пайда болады. Аландық қоныс аударушылардың жаңа толқыны Паннонияның ескі сармат халқы – языгтармен, роксоландармен, сармат – аргарагандармен және лимигандармен бірігіп, мұнда елеулі этникалық массив құрады. 378 жылы аландар мен ғұндар Тиса өзеніне жетті. Осы оқиғаларға байланысты американдық тарихшы Г.В. Вернадский ғұн шапқыншылығында аландардың авангард рөлін атқарғанын атап өтеді. Шамамен сол уақытта Төменгі Дунайдың сол жағалауында 5 ғасырдың басындағы тарихшы Орозияның айтуы бойынша, Алания аймағы пайда болады, оны Исидор да растайды. Ал Прут өзені «*Alanus fluvius*» – «Алан өзені» деп аталды. Ю.А. Кулаковский көрсеткендей, қазіргі Молдавияның осы аймағындағы Алания XIII ғасырға дейінгі карталарда сақталған.

376 жылдың күзінде ашаршылықтың басталуы мен ғұндардың қауіп-қатерінен ығыстырылған остготтар мен вестготтар Фракияға басып кіріп, жолындағының бәрін тонады. Бір жылдан кейін Маркианополи маңында вестготтардың римдіктермен шайқасы болып, вестготтар жеңіліске ұшырайды, ал олар остготтар мен аландарды көмекке шақырды. Аландар бұл жолы өздерінің жаулары болған вестготтардың жағына болады. Император Валент басқарған Рим әскері (осыдан империяның варварлардың біріккен күштерінің шапқыншылығына қаншалықты мән бергені белгілі болады) одақтастарға қарай жылжыды. 378 жылы 9 тамызда Адрианополи маңында шешуші шайқас болды. Римдіктер ауыр жеңіліске ұшырады, аландық және остготтық атты әскер римдіктердің жасақтарын талқандаса, ал вестготтар римдік жаяу әскерді қиратты. 40 мыңға дейінгі римдік легионерлер өліп, император Валент та қайтыс болды. Аландар мен остготтардың атты шабуылы

шайқастың нәтижесіне шешуші рөл атқарды. Шайқасты сипаттау кезінде А. Марцеллин әскери жетекшілер Алатей мен Сафрақты атап өтеді, олар кейінірек Паннонияға дейін келеді. Адрианопольдағы жеңіліс Рим империясын дүр сілкіндірді. Готтар мен аландар Константинополь қабырғаларына дейін келіп, әрең тойтарыстың арқасында кері шегініп, Иллирияға қоныстанды. Империяның жаңа императоры I Феодосий варварларды тыныштандыру саясатын жүргізеді және оларды федерат ретінде әскери қызметке кеңінен тартады, оларды Дунай провинцияларының шекараларына жасалатын шапқыншылықтардан қорғауға міндеттеді. Батыс Рим императоры Грациан (375–383) готтар мен аландардың бір бөлігін Паннонияның оңтүстігіне орналастырады, Иордан олардың көсемдерін бізге бұрыннан таныс Алафей мен Сафрак деп атайды. Г.В. Вернадский Сафрак атауын ирандық деп есептейді; Л. Варадидің тұжырымы бойынша, Алафей гот, Сафрак алан, Сафрак Паннониядағы хунно-аландық топты басқарған. Я. Харматта Л. Варади монографиясына шолу жасағанда оның IV ғасырдың аяғындағы Паннониядағы федераттар ретіндегі ғұндардың, аландар мен готтардың үлкен рөлі туралы тұжырымдамасымен келіспейтіндігін айтты, алайда бұл күдіктер асыра айтылған сияқты. Л. Варадидің айтуынша, Сафрак тобының саны жағынан вестгот тобынан кем түспеген және 20 мыңға дейін жауынгер болған. Жоғарыда аталған император Грациан аландарды Рим әскерінде қызмет етуге тартып, олардан гвардияшылар отрядын құрды. «Императордың бұл жаңа варварларға деген құмарлығы сонша, ол аландық ұлттық қару-жарақпен әскерлердің алдына шығып, солардың киімімен жорықтар жасады. Императордың оларды көп ақшамен өзіне тартуы және оларды артық санауы әскерлер арасында ыза тудырып, оның өліміне себепші болды», - деп жазады Ю.А. Кулаковский. Бірақ Грациан қайтыс болғаннан кейін де, Рим армиясының құрамындағы аландық атты әскерлер отряды одан кейін де қала берді. Бұл аландар Батыс Рим империясының императоры Стилихон (395–408) тұсында 402 және 405 жылдары герман тайпаларының шапқыншылығына тойтарыс беруге қатысқан да болуы мүмкін.

Аландар Шығыс Рим империясында да қызмет етті. Зосимнің айтуынша, император I Феодосий Истрадан келген варварларға өз әскеріне кең жол ашты; Зосим бұл варварлардың түсінігін нақты көрсетпесе де, Ю.А. Кулаковский олардың арасында аландарды көруге болады деп есептеді. 391 жылғы император Феодосийдің құрметіне Накаттың панегирикасы былай дейді: «Римнің бұрынғы жауы римдік көсемдердің қолбасшылығымен және римдік тулардың астында жүріп, бұрын өзі тұрған белгішелерге еріп, өзі сарбаз болды, олар бұрын ойран-жосығымен қиратқан Паннония қалаларын толтырды. Гот, ғұн, алан әскерлер қатарына қосылды».

Пакаттың айтуынша, варварлар қоныстанған негізгі аймақ Орта Дунайдағы Паннония болды. Алан жалдамалыларының шығу тегі туралы Рим сарайының ақыны Клавдий Клавдиан (404 ж. қайтыс болды) құнды деректер келтіреді. Клавдианның пікірінше, римдік өмір салтын («латын жарғылары») қабылдаған аландар Меотида – Азов теңізіне іргелес аудандардан шыққан, бұл Танаис-Дон жағалауында, сондай-ақ Солтүстік Кавказ далаларында тұратын А. Марцеллиннің алан-танайларының орналасқан жеріне толық сәйкес келеді.

Готтар мен ғұндармен қатар, Батыс аландарының тағдырында Иероним аландармен қатарда атаған германдық вандалдар тайпасы да ерекше рөл атқарды. 335 жылы вандалдарды император Константин Паннонияға федераттар ретінде қоныстандырды. Мұнда олар осыдан кейін пайда болған аландармен байланысқа түсті. Ю.А. Кулаковскийдің пайымдауынша, аландардың ықпалымен вандалдар «Дакия мен Паннония дала кеңістігінде вандалдар атты халыққа айналды», яғни олар атты жауынгерлерге айналды, ал бұл германдықтарға тән емес еді. Осылайша вандалдар мен аландардың жақындасуы жүреді, ал олардың ықтимал одағына кейіннен свевтер қосылады. 405–406 жылдары Рим империясының батыс бөлігінің билеушісі Стилихонның (шығу тегі бойынша вандал) басқа герман тайпаларының басшылары Атаульф

және Радагайспен күресі басталады. Стилихон Радагайсқа қарсы Сарустың басшылығындағы Рим әскерлері мен федерат отрядтарын қояды. Стилихон федераттарының негізін ғұндар құрады, бірақ Сарус есімі VI ғасырда Солтүстік Кавказда алан бірлестігін басқарған тағы бір әскери жетекші Саросийдің есіміне ұқсайды. Б. Бахрахтың айтуынша, Сарус (Саул) алан тегінен шыққан.

405 жылы Стилихоннан жеңіліске ұшырауынан және шығыстан келе жатқан ғұндардың қысымымен вандалдар, аландар мен свевтер бірігіп, батысқа қарай қозғала бастады. Л. Варади одақтастарға Паннония провинциясындағы остготтар да қосылғанын айтады. Варварлық бірлестік сөзсіз үлкен әскери әлеуетке ие болды [2, 66–67-бб.].

406 жылы 31 Желтоқсанда вандалдар, аландар және свевтер мұзды Рейннің үстінен өтіп, рипуар франктарын құлатып, Рим провинциясы Галлияға басып кіреді де, оны жаппай тонап кетеді. «Бұл оқиғадан кейін Батыс империясының ыдырауы, түпкілікті жойылуы орын алады» - деп жазады француз тарихшысы Ф. Ло.

Галлияда аландар екіге бөлінеді. Гоар бастаған олардың бір бөлігі Рим империясына қызметке ауысты және Олимпиодордың айтуынша, 411 жылы Тур қаласында Бургундия королі Гюнтермен бірге болып, Бургундияға одақтас болды. Респендиал бастаған басқа бөлігі германдықтармен бірге қалды және Григорий Турскийдің айтуынша, олар франктардан жеңілген вандалдардың түпкілікті жойылуынан құтқарды. 414 жылы вестготтар Бордоға шабуыл жасайды және Павлин отбасымен бірге Бордо маңындағы Базас қаласына қашып кетеді. Готтар Базасқа да қауіп төндіре бастағанда, Павлин алан патшасынан көмек сұрайды. Бұл алан патшасының Гоар екеніне Ю.А. Кулаковский ғана емес, Г.В. Вернадский де күмән келтірмейді. Аландар Павлинге көмекке келіп, қала қабырғаларына олардың қарулы жауынгерлері шығады. Готтар ұрысқа кіруге батылы бармай кері шегінеді. Бұдан кейін қала аландар да тастап шығады. 439 жылы вестготтармен бейбітшілік орнағаннан кейін, аландар Аэцийден Нарбондық Галлиядағы (Нарбонна мен Тулуза қалаларының арасында) Валентинуа шөлді аймағын алады және көшбасшы Самбидамен осында қоныстанады. 457 жылы Император Майориан, Сидоний Аполлинарияның көрсетуінше, Галлиядағы аландардан жасақ құрып, оларды вандалдарға қарсы Испанияға аттандырды. Аландар вандалдардан жеңіліп, көсемдері Беоргораның басқаруымен Галлиядан Солтүстік Италияға көшеді. Оларға қарай бет алған император Майориан Тортона жолында өлтіріледі, ал аландар Солтүстік Италияға басып кіреді. Бұл Батыс Рим империясына үлкен қауіп төндіреді. Шығыс империясының императоры Лев өзінің патрициі Анфемийді Римге жіберіп, оны сонда князь етіп қойды. Ол Римге келіп, сол кездегі Италиядағы жалғыз қолбасшы, күйеу баласы Рекимерді аландарға қарсы шайқасқа жібереді. Алғашқы шайқаста ол аландардың көптеген тобын және олардың патшасы Беоргты жеңіп, оларды жойды», - деп жазады Иордан. Бергамо маңындағы аталған шайқас 464 жылы болды. Жеңілген алан әскерінің бір бөлігі V ғасырдың басында Римге қызмет еткен аландармен бірігіп, Италияның солтүстігінде қалды (405–406 ж. вандалдарға қарсы күреске қатысқан аландар). Италияның солтүстігіне қоныстанған аландықтар, ескі дәстүр бойынша, империяның федераттары болды, жер бөлу және жалақы үшін әскери қызмет атқаруға міндеттелді. Аландық полк *Comites Alani* Солтүстік Италияда Равеннада орналасып, 487 жылға дейін қызметін жалғастырды.

Галлиядағы аландарға оралайық. 442 жылы Аэций Тибатонның басшылығымен аз уақытта көтеріліске шығып, жеңіліске ұшыраған Арморика бағаудтарына бақылауды күшейту үшін, Гоар аландарының бір бөлігін және Орлеан аймағын көшірді. Гоар аландарды Орлеанда және оның айналасында орналастырып, Орлеанды өзінің резиденциясына айналдырды.

V ғ. ортасына қарай аландар ғұндарға қарсы соғыстарға, Каталаун шайқасына және Ғұн империясы ыдырағаннан кейінгі соғыстарға қатысты. Осылайша, аландардың аты Балқан мен Төменгі Дунайда біздің эрамызға дейінгі VI ғасырға дейін де аталады.

Жоғарыда айтылғандай, 406 жылы Галлияға басып кірген аландар екіге бөлінген болатын. Респендиал бастаған вандалдық германдықтармен одақтас болып қалған бөліктің тағдырын біз әлі қозғаған жоқпыз. Франктермен қақтығыстан кейін 409 жылы вандалдармен және свевтермен аландардың бұл бөлігі Пиреней арқылы Испанияға көшті. Г.В. Вернадский жазғандай, «одақтастар 411 жылы бір-бірінен бөлініп кеткен бұл елді оңай жаулап алды». Аландар Лузитания мен Картагенаға ие болды, бұны Галисия епископы Идацийдің растайды. Б. Бахрахтың пікірінше, аландар мен вандалдықтардың Испанияға қоныстануы қонақжайлылық принципіне негізделсе керек – жаулап алушылар римдік помещиктердің қонағы болып, өздерінің шаруашылықтарынан түсетін табыстың едәуір бөлігін алып отырған. Бұның есесіне «қонақтар» өздерінің «қожайындарын» басқа шапқыншылықтар мен тонаулардан қорғауға міндетті болды, яғни федераттар мәртебесін еске түсіретін ұстаным. Аландар мен вандалдар Рим императоры Гонорийге бейбітшілік сұрап, олардың федеративтік мәртебесін тану және кепілге алынғандарды ұсыну туралы өтінішпен жүгінді. Алайда, империя Испанияны жаулап алушылармен одақтастық қатынасқа түспеуді жөн көріп, оларға қарсы вандалдардың ескі жаулары вестготтарды жібереді.

416 жылы вестготтар басып кіреді. Екі жыл бойы кескілескен күрес жүріп, вестготтар қарсыластарын қыспаққа ала бастайды. Вандал королі Фредбал қайтыс болады. 418 жылы вестготтар Тартесте (қазіргі Кадиз) аландарды жеңеді, ал алан патшасы Аддак шайқаста қаза табады. Аландардың аман қалғандары вандалдармен бірігіп, Пиреней түбегінен оңтүстікке қарай шегініп соғысуды жалғастырды. Вандалдардың патшалары Гунерих, Гейзерих және Гелимер бұдан былай «вандалдар мен аландардың патшалары» атағын алды. Вестготтардың қысымымен вандалдар мен аландар 429 жылы Гибралтар бұғазы арқылы Солтүстік Африкаға өтті. Ф. Лоның айтуынша, Африкаға 80 мыңға дейін адам өткен, оның 12–15 мыңы сарбаздар. Аландардың кейбір тобы, Р. Груссэнің айтуы бойынша, Испанияда қалып, вестготтармен бірігіп, Гото-Алания немесе Каталония аймағына өз атын берген [13, 118-б.].

Африканың солтүстік-батыс бөлігін (қазіргі Тунис пен Алжирдің бөлігі) басып алып, Гайзерих 435 жылы Риммен бейбіт келісім жасасады. Вандал патшалығындағы аландар салыстырмалы түрде аздығына қарамастан, Б. Бахрах назар аударған этникалық ерекшеліктерін сақтауды жалғастыра білді. Вандалдар патшалығы Солтүстік Африкада 533 жылға дейін өмір сүріп, оны византия генералы Велизар жаулап алды, ал Гелимер тұтқынға алынып, Кіші Азияға жер аударылды. Көріп отырғанымыздай, Африкада, Дакия, Галлия, Италиядағы сияқты, аландардың негізгі этникалық массивінен бөлінген қалдықтары VI ғасырда тарихи аренадан шығып, ақырында айналасындағы және одан саны көп халықтар арасында сіңісіп кетеді.

Батыстағы аландардың жазба деректерден қайта құрылған тарихы Төменгі Дунайдан Пиреней түбегіне дейінгі аумақта айтарлықтай айтарлықтай алан массасының болғандығына еш күмән келтірмейді. Жоғарыда келтірілген сандардан, олардың барлық болжамдарына қарамастан, біз әдетте, ондаған мың адамнан тұратын және жоғары әскери әлеуетке ие әртүрлі топтар туралы айтып отырмыз. Аландардың батысқа қарай қозғалысының бастапқы аумағы Еділ мен Дон және Солтүстік Кавказ арасындағы жазық кеңістіктер болғаны даусыз, мұнда аландар ғұн шапқыншылығынан көп уақыт бұрын орналасқан.

Бұл Азия Сарматиясындағы аландардың қоныстанған негізгі аумағы болды. Аландардың жекелеген топтары ғұндарға дейінгі кезеңде Солтүстік Қара теңіз аймағының далаларында, Төменгі және Орта Дунайда болды (язигтер, б.з. I ғ. роксоландар). Алан халқының бұл топтары «ұлы көші-қон» дәуіріндегі көші-қон процестеріне тартылды деп болжауға болады. Аландардың Батыстағы қоныстануы, Еуропа арқылы Африкаға жорығы, сол шалғай жерлердегі әскери-саяси қызметі – тарихтың қызықты беттерінің бірі. Рим империясының құлдырау кезеңінде аландар оның алдағы тағдырында маңызды рөл атқарды,

өйткені мұндағы аландар римдік жасақтарда ерекшеленіп қана қоймай, қазіргі итальян халқының этногенезіне де үлес қосқаны белгілі.

Аландық элементтер Франция топонимиясында дау тудырмайды; Б.Бахрахтың пікірінше, оның территориясында ұзақ уақыт болған аландықтар Батыс Еуропадағы әскери істердің дамуына, әсіресе атты әскердің ұрыс тактикасына оң әсер етті. Аландар герман тайпаларымен бірге ұзақ уақыт бойы аландардың үлкен массасы өмір сүрген Паннонияда қалыптасқан полихромдық стиль мен «гунндық сәннің» бүкіл Еуропаға таралуына белсенді қатысты. Б. Бахрах жазғандай, «Ұлы көші-қон» дәуірінде аландар Батыс Еуропада айтарлықтай ауқымды қоныстанған жалғыз германдық емес халық болды. Мұның бәрі аландардың тарихын еуропалық және дүниежүзілік тарихпен берік байланыстырады [2, 82-б.].

Қорытынды

Тақырыпты қорытындылай келе, аландар тарихының өте үлкен маңызға ие екенін айтқымыз келеді. Мақалада көрсетілгендей, аландар тарих сахнасына шыққан уақыттан бастап, өздері болған кез келген аймақтағы ықпалды күшке ие болып, сол жердің саяси оқиғаларына қатысып отырды Еуропаға келген тұста Парфия, Рим сынды мемлекеттерге қуатты қарсылас бола білді. Өздерінің әскери әлеуетімен, әскери өнері және қару-жарақтарымен ерекше назарға ілінген аландар антикалық авторлар деректерінде де көптеп жазыла түскен болатын. Аландардың Солтүстік Қара теңіз маңайындағы, Рим шекараларындағы, вандалдар және ғұндармен біріге отырып, Еуропада болған оқиғаларда негізгі рөлде болғандығын білдік. Оған біз көрсеткен тарихи оқиғалар дәйек бола алады. Жалпы тек аландар ғана емес, сармат тайпаларының осындай саяси тарихтары үлкен зерттеуді қажет етеді. Шет елдік дереккөздердің өзінде олар туралы мәлімет аз, ал біздің Отандық тарихта тіптен олар туралы зерттедемек түгілі, аландардың кім екендігінің өзі биылдан бастап қана мектеп қабырғаларында айтылып жатыр, соның өзінде толықтай түрде емес. Міне, сондықтан да, осындай ауқымды әрі өзіндік ықпалы болған аландық тарих терең зерттеуге лайық екенін алға тартамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сулимирский Т. Сарматы. Древний народ юга России. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 191 с.
2. Кузнецов В.А. Очерки истории алан. 2-е изд. допол. – Владикавказ: Ир, 1992. – 392 с.
3. Тревер К.В. Очерки по истории и культуре кавказской Албании. – М.: Издательство академии наук СССР, 1959. – 391 с.
4. Манандян Я. Цель и направление подготовлявшегося Нероном Кавказского похода // Вопросы истории. – 1946. – №7. – С. 66–74.
5. Раев Б.А. Металлические сосуды кургана «Хохлач». В кн.: Проблемы археологии. – Л.: ЛГУ, 1978. – С. 89–93.
6. Картлис Цховреба. История Грузии / глав. ред. акад. Роин Метревели. – Тбилиси: Изд-во АРТАНУДЖИ, 2008. – 454 с.
7. Ранние аланы и Кавказ [Электронный ресурс]. URL: <https://iratta.com/gutnov/> (дата обращения 11.06.2022)
8. Харматта Я. К истории Херсонеса таврического и Боспора. В кн.: Античное общество. – М., 1967. – С. 204–208.
9. Бернад С. Бахрах. Аланы на Западе / перев. с англ. И.Б. Санакоева под ред. акад. М.И. Исаева. – М.: «АРД» Мартис, 1993. – 190 с.
10. Габриелян Р.А. История Осетии по армянским источникам V–XVIII вв. – 2004. – 292 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.dissercat.com/content/istoriya-osetii-po-armyanskim-istochnikam-v-xviii-vv> (дата обращения 11.06.2022)
11. Габуев Т.А. Аланы на Балканах в первые века н.э. // Дарьял. – 2001. – №4. – С. 218–231. [Электронный ресурс]. URL: https://www.darial-online.ru/material/2001_4-gabuev/ (дата обращения 11.06.2022)

12. Пилипчук Я. До Великого переселения: как римляне терпели поражения от древних кочевников. [Электронный ресурс]. URL: <https://realnoevremya.ru/articles/138023-yaroslav-pilipchuk-o-migraciyah-sarmatov-alan-yuechzhey> (дата обращения 11.06.2022)
13. Grousset R. L'Empire des Steppes. – Paris: Payot, 1948. – 637 p.

REFERENCES

1. Sulimirskiy T. Sarmaty. Drevniy narod iuga Rossii [Sarmatians. The ancient people of the South of Russia]. – М.: ZAO Centrpoligraf, 2008. – 191 s. [in Russian]
2. Kuznecov V.A. Oчерki istorii alan [Essays on the history of Alan]. 2-e izd. dopol. – Vladikavkaz: Ir, 1992. – 392 с. [in Russian]
3. Trever K.V. Oчерki po istorii i kulture kavkazskoi Albanii [Essays on the history and culture of Caucasian Albania]. – М.: Izdatelstvo akademii nauk SSSR, 1959. – 391 s. [in Russian]
4. Manandian Ia. Cel i napravlenie podgotovliavshegosia Neronom Kavkazskogo pohoda [The purpose and direction of the Caucasian campaign prepared by Nero] // Voprosy istorii. – 1946. – №7. – S. 66–74. [in Russian]
5. Raev B.A. Metallicheskie sosudy kurgana «Hohlach» [Metal vessels of the Khokhlach mound]. V kn.: Problemy arheologii. – L.: LGU, 1978. – S. 89–93. [in Russian]
6. Kartlis Chovreba. Istoriia Gruzii [Kartlis Tskhovreba. History of Georgia] / glav. red. akad. Roin Metreveli. – Tbilisi: Izd-vo ARTANUDJI, 2008. – 454 s. [in Russian]
7. Rannie alany i Kavkaz [Early Alans and the Caucasus]. [Electronic resource]. URL: <https://iratta.com/gutnov/> (data obrasheniia 11.06.2022) [in Russian]
8. Harmatta J. K istorii Hersonesa tavricheskogo i Bospora [On the History of Tauric Chersonesos and Bosphorus]. V kn.: Antichnoe obshestvo. – Moscow, 1967. – S. 204–208. [in Russian]
9. Bernard S. Bahrah. Alany na Zapade [Alans in the West] / perev. s angl. I.B. Sanakoeva pod red. akad. M.I. Isaeva. – М.: «ARD» Martis, 1993. – 190 s. [in Russian]
10. Gabrielian R.A. Istoriia Osetii po armianskim istochnikam V–XVIII vv. [The history of Ossetia according to Armenian sources of the V–XVIII centuries.]. – 2004. – 292 s. [Electronic resource]. URL: <https://www.dissercat.com/content/istoriya-osetii-po-armyanskim-istochnikam-v-xviii-vv> (data obrasheniia 11.06.2022) [in Russian]
11. Gabuev T.A. Alany na Balkanah v pervye veka n.e. [Alans in the Balkans in the first centuries A.D.] // Darial. – 2001. – №4. – S. 218–231. [Electronic resource]. URL: https://www.darial-online.ru/material/2001_4-gabuev/ (data obrasheniia 11.06.2022) [in Russian]
12. Pilipchuk Ia. Do Velikogo pereseleniia: kak rimliane terpeli porajeniia ot drevnih kochevnikov [Before the Great Migration: how the Romans suffered defeats from the ancient nomads]. [Electronic resource]. URL: <https://realnoevremya.ru/articles/138023-yaroslav-pilipchuk-o-migraciyah-sarmatov-alan-yuechzhey> (data obrasheniia 11.06.2022) [in Russian]
13. Grousset R. L'Empire des Steppes. – Paris: Payot, 1948. – 637 p. [in French]